

KS. TOMASZ SZUREK

Łódź

OSTATNIA WIECZERZA A WIECZERZA PASCHALNA

Słowa kluczowe: Ostatnia Wieczerza, Pascha, judaizm, wieczerza paschalna, Eucharystia, anafora, Miszna

1. Wprowadzenie. 2. Seder Pesach. 3. Przebieg Ostatniej Wieczerzy. 4. Elementy paschalne w Ostatniej Wieczerzy. 5. Zakończenie

1. WPROWADZENIE

„Ja bowiem otrzymałem od Pana to, co wam przekazałem...” (1 Kor 11, 23a)¹. Tymi słowami rozpoczyna się najstarszy biblijny przekaz o ustanowieniu Eucharystii. Apostołowie, następnie ich uczniowie w okresie poapostolskim, a później wyznawcy Chrystusa zawsze odnosili się do wydarzenia konstytuującego Mszę Świętą, którym była Ostatnia Wieczerza.

Celem niniejszego artykułu jest podjęcie liturgicznej analizy nad przebiegiem Ostatniej Wieczerzy Jezusa w odniesieniu do wieczerzy paschalnej. Do dziś nierozstrzygniętą kwestią pozostaje powiązanie zbawczych wydarzeń dokonanych przez Jezusa z religijnymi obrzędami Żydów. Według B. Nadolskiego², w badaniach nad pochodzeniem anafor³ można wyróżnić dwie koncepcje. Pierwsza, reprezentowana przez Louisa Bouyera⁴, zakłada, że Jezus nie powiązał ustanowienia Eucharystii z obrzędami specyficznymi wyłącznie uczcie paschalnej. Posłużył się elementami występującymi przy każdym żydowskim posiłku, a mianowicie: z łamaniem chleba na początku, dziękczynieniem nad kielichem na zakończenie. Taka „niezupełna”

¹ Wszystkie cytaty biblijne pochodzą z *Biblii Tysiąclecia*, wyd. 5, Poznań 2014.

² Por. B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, 404.

³ Anafora (gr. ἀνάφερα – „wznoszenie”, „składanie ofiary”) – nazwa na działanie kultyczne od prefacji do Modlitwy Pańskiej lub na całą liturgię Eucharystii. W liturgii zachodniej częściej stosowana nazwa to Modlitwa eucharystyczna (por. B. Nadolski, *Leksykon...*, dz.cyt., 84).

⁴ Louis Bouyer (1913–2004) – francuski pastor luterański nawrócony na katolicyzm. Światowej sławy teolog liturgii, promotor odnowy liturgicznej Soboru Watykańskiego II (por. *Bouyer L.*, w: *Wielka encyklopedia PWN*, t. 4, Warszawa 2001, 354).

zależność od Paschy pozwoliła uczniom Chrystusa na chrześcijańską reinterpretację tych obrzędów. Ponadto, złożone zwyczaje paschalne wydawały się niemożliwe do cotygodniowego odtwarzania podczas zgromadzeń liturgicznych. Nieco odmienne stanowisko zajmuje Joachim Jeremias⁵, wysuwa hipotezę o ustanowieniu Eucharystii w „atmosferze” Paschy. Wskazuje on na rezygnację dokonaną przez Jezusa podczas wieczerzy: ze spożywania baranka i picia wina, pomimo słów skierowanych do uczniów: „Pijcie!”. Jezus poprzez nawiązanie do takich motywów jak: chleb, przymierze, ofiara sługi Jahwe, wypełnił starotestamentalne zapowiedzi, jednocześnie je przekraczając.

2. SEDER PESACH

Poszukując źródeł umożliwiających odtworzenie Ostatniej Wieczerzy, należy odwołać się zarówno do tekstów biblijnych, jak i tradycji judaistycznej. Cenne uwagi zawiera Miszna⁶, czyli podstawowa część Talmudu, określająca prawa zwyczajowe i przebieg żydowskich rytuałów. Traktat trzeci – *Pesachim*, ułożony w dziesięciu rozdziałach, objaśnia nakazy świąteczne zawarte w Księdze Wyjścia (Wj 12, 1–28.43–50; 13, 3–10), Księdze Liczb (Lb 9, 1–14) oraz w Księdze Powtórzonego Prawa (Pwt 16, 1–8). Przepisy tam zawarte regulują przebieg uroczystej wieczerzy spożywanej w czasie święta nazywanej *Seder Pesach* – dosł. „porządek paschy” – „porządek Paschy”. Choć traktat ten został ostatecznie zredagowany w drugiej połowie II w. po Chr., to opisane są w nim zwyczaje związane ze świętowaniem Paschy w czasach Jezusa. Ten dokument pozwala na rekonstrukcję ostatniej „uczty paschalnej” Jezusa i Jego uczniów⁷.

Pascha⁸ była pierwszym świętem w żydowskim kalendarzu (por. Wj 12, 2. 6). Świętowanie rozpoczynało się czternastego dnia miesiąca Nisan (Abib), kiedy padała wiosenna pełnia księżyca. Nisan właśnie poprzez wydarzenie Paschy dopiero stał się pierwszym miesiącem w kalendarzu żydowskim (por. Wj 12, 2), ponieważ wtedy rozpoczęła się nowa era Narodu Wybranego – „owo Wyjście z Egiptu to *alef* i *taw* – pierwsza i ostatnia litera – w historii judaizmu”⁹.

⁵ Joachim Jeremias (1900–1979) – niemiecki egzegeta i teolog luterański. Długoletni wykładowca Uniwersytetu w Getyndze (por. *Jeremias J.*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 2011, 1176).

⁶ Miszna (hebr. *miszna* „powtarzanie”, „badanie”) – księga zawierająca pewne rozstrzygnięcia i interpretacje halahiczne, czyli norm, postępowanie oparte na Torze. Jest częścią Talmudu zawierającą zbiór wypowiedzi rabinów na przestrzeni dziejów Izraela. Ostateczny kształt przybrała na początku III w. po Chr. (por. *Miszna*, w: *Religia. Encyklopedia PWN*, t. 7, Warszawa 2003).

⁷ Por. W.J. Pałęcki, *Czy apostołowie celebrowali Mszę świętą? Eucharystia w czasach apostołskich*, w: *Pytanie o liturgię*, Lublin 2015, 77–78.

⁸ Wiele cennych uwag na temat świętowania Paschy przez Żydów zarówno w starożytności, jak i współcześnie zostało zawartych w: S.P. De Vries Mzn., *Obrzędy i symbole Żydów*, tłum. z niderl. A. Borowski, Kraków 1999, 169–189; B. Pitre, *Jezus i żydowskie korzenie Eucharystii*, tłum. z ang. M. Sobolewska, Kraków 2018, 65–73.

⁹ Por. S.P. De Vries Mzn., dz.cyt., 169.

Święto trwało siedem dni. W przeddzień Paschy usuwano resztki kwasu – *chamec*¹⁰. Rytuał ten (*bediqa*) kończył się 14 dnia miesiąca Nisan przed południem. To, co znalezione, należało spalić lub odsprzedać nie-Żydowi. Wszelkie prace musiały być wykonane do wieczora trzynastego Nisan, bądź do świtu dnia czternastego¹¹.

Religijne prawo żydowskie nakładało liczne obostrzenia dotyczące samego przygotowania do święta, m.in. obcięcie włosów i paznokci, dokonanie rytualnego obmycia, czy też zachowanie postu. Stół do uroczystego posiłku spożywanego pierwszej nocy *Pesach* (żydowskie określenie Paschy) powinien być nakryty w sposób odświętny. Potrawy specjalnie przygotowane powinny spełniać restrykcyjne normy koszerności¹².

Rozdziały od piątego do ósmego Traktatu *Pesachim* omawiają prawa związane z ofiarą paschalną. Całopalną ofiarę nieustanną, czyli jednorocznego baranka, zabijano o godzinie wpół do trzeciej czternastego dnia: „W wigilię *Pesach* przesuwano termin składania tej ofiary o godzinę wcześniej, aby mieć czas na zabijanie baranków paschalnych, które według Józefa Flawiusza (*De Bello Judaico* VI 9, 3) odbywało się między trzecią a piątą po południu”¹³. Baranek ten miał być bez skazy, samiec, jednoroczny, jagnię albo koźlą (por. Wj 12, 5). Po zglądzeniu baranka i zebraniu jego krwi z szyi do naczynia, następowało rozpryskanie jej u podstaw ołtarza. Podczas składania ofiary paschalnej recytowano *Hallel*, składający się z Psalmów od 113 do 118¹⁴. Po rozcięciu baranka wyjmowano z niego części przeznaczone do spalania na ołtarzu. Po zapadnięciu zmroku wszyscy rozchodzili się do domów w Jerozolimie i tam piekli swoje ofiary paschalne¹⁵. Szczególną pilnością musiał wykazać się przyrządzający baranka, gdyż za złamanie kości czystej ofiary groziła kara chłosty¹⁶.

Ostatni (dziesiąty) rozdział tegoż Traktatu omawia zwyczaje związane z tzw. *sederem Pesach*, czyli porządkiem uczytu paschalnej¹⁷. Do zachodu słońca każdy zobowiązany był do zachowania ścisłego postu. Uczta odbywała się w gronie rodzinnym lub w *ad hoc* zorganizowanej wspólnoty (tzw. *habura*). Podczas spożywania wieczerzy mężczyźni polegiwali na sofach, łóżkach, kładąc się na lewym boku. Miało to podkreślić symbolikę wybawienia z niewoli ku wolności, gdyż przywilejem ludzi wolnych było jedzenie w takiej właśnie pozycji. Przebieg wieczerzy był wyznaczony przez wypicie wina zmieszanego z wodą z czterech kielichów: „Każdy członek społeczności żydowskiej powinien otrzymać cztery kielichy wina, także ubogi. Mędrcy ustanowili według kielichów porządek uczytu sederowej. Stąd nazwa.

¹⁰ *Chamec* – zakwaszone ciasto wytworzone z jednego z pięciu zbóż: żyta, pszenicy, orkiszu, owsa, jęczmienia, por. <http://www.jhi.pl/psj/chamec> (dostęp: 6.12.2020).

¹¹ „*Pesachim*”, w: *Miszna...*, dz.cyt., rozdz.1–4, 101–106.

¹² Por. Z. Greenwald, *Bramy Halachy. Religijne Prawo Żydowskie*, Kraków 2005, 380–382. Również inne normy szczegółowe, pomocne w należyтым przygotowaniu Święta, zostały zawarte w rozdziałach 32–33.

¹³ *Miszna...*, dz.cyt., 108.

¹⁴ Tamże, 110. Podczas ofiarowania paschy również śpiewano *Hallel* (rozpoczynano po wypiciu drugiego kielicha, a kończono przy czwartym).

¹⁵ Por. tamże, 111.

¹⁶ Por. tamże, 116.

¹⁷ Por. B. Pitre, dz.cyt., 170–177.

Seder znaczy *porządek*. Pierwszy kielich: *Kidusz*¹⁸ odmawiany nad winem uświęca ten właśnie dzień. Drugi kielich: rozpoczyna *hagadę* paschalną. Trzeci kielich: modlitwa dziękczynna po posiłku. Czwarty kielich: dokończenie *Hallelu*¹⁹. Istniał jeszcze piąty kielich – „kielich Eliasza”, którego się nie piło, oczekując powtórnego przyjścia proroka Eliasza. Stąd też głęboka i powtarzająca się symbolika cyfry „4”: wybawienie jest określone czterema terminami (por. Wj 6, 6–7), w *hagadzie* jest opisana postawa czterech synów (roztropny, złośliwy, łatwowierny i niezdolny do zadawania pytań), czterokrotnie jedzony jest kawałek macy i wypijane wino z kielicha, w końcu cztery razy odmawia się błogosławieństwo: „Błogosławiony jesteś Wiekuisty, błogosławiony Ten, który dał Torę swemu ludowi, błogosławiony jest On”²⁰, a na wieczerzę przygotowuje się cztery główne potrawy: mięso baranka, macę, gorzkie zioła i *charoset* (przyprawę przyrządzoną z mielonych orzechów, owoców i wina).

Na początku wieczerzy paschalnej ojciec rodziny, po obmyciu i wytarciu rąk, błogosławił ten dzień i wino:

Błogosławiony jesteś Ty Haszem²¹, nasz Bóg, Król świata, który dałeś swemu ludowi, Izraelowi święto niekwaszonych chlebów ku radości i pamięci. Bądź pochwalony, Haszem, który uświęca Izraela i czasy!

Błogosławiony jesteś Ty Haszem, nasz Bóg, Król świata, Stwórca owocu winorośli²².

Po tej modlitwie wypijał zawartość pierwszego kielicha. Następnie przynoszono potrawy: macę (praśny chleb sporządzany jedynie z mąki i wody), sałatę, owoce (gruszki, śliwki, jabłka, migdały, figi, orzechy) oraz *charoset*²³. Spożywane potrawy miały głębokie znaczenie symboliczne – czerwona barwa *charosetu* miała przypominać glinianą zaprawę murarską, której Izraelici używali podczas pobytu w Egipcie, a gorzkie zioła (*maror*) ciężką pracę i gorycz życia w niewoli (por. Wj 1, 13–14). Ojciec, maczając gorzkie zioła w *charoset*, odmawiał błogosławieństwo²⁴.

Nalewano wino zmieszane z wodą do drugiego kielicha. W tym momencie następowała *hagada* paschalna, czyli dialogowane opowiadanie przewodniczącego uczyty, który wyjaśniał zebranych zwyczaj i znaczenie obrzędów święta Paschy, odwołując się do wydarzeń z historii (por. Wj 12, 26nn). Najmłodszy syn pytał o symbolikę uczyty i poszczególnych potraw, rozpoczynając słowami: *Ma nisztana halaila haze, mikol haleilo?* („Czym różni się ta noc od wszystkich innych nocy?”). Opierając się na fragmencie z Księgi Powtórzonego Prawa: „Ojciec mój, tułacz Aramejczyk, zstą-

¹⁸ *Kidusz* – modlitwa odmawiana przez ojca domu w obecności całej rodziny nad kielichem. Była ona odmawiana wieczorem rozpoczynającym szabat, w sam dzień święty i każde inne święto. Składała się z dwóch błogosławieństw – jednego dla wina, a drugiego na szabat lub inny dzień świąteczny (por. S.P. De Vries Mzn., dz.cyt., 93).

¹⁹ *Miszna*..., dz.cyt., 122.

²⁰ Por. B. Nadolski, *Liturgika. Liturgia i czas*, t. 2, Poznań 2013, 90.

²¹ *Haszem* – „To Imię”. Ze względu na świętość Imienia Boga, Żydzi nie wymawiają Imienia Bożego na próżno, poza modlitwą, dlatego w miejsce określenia „Adonai” Żydzi używają określenia „To Imię”, por. http://www.jhi.pl/psj/Imiona_Boga, (dostęp: 6.12.2020).

²² R. Bartnicki, *Eucharystia w Bożym planie zbawienia*, Ruch Biblijny i Liturgiczny 1 (1997), 5.

²³ Por. W.J. Pałęcki, dz.cyt., 78.

²⁴ Tamże.

pił do Egiptu...” (Pwt 26, 5–11), ojciec rodziny snuł opowieść o wielkich dziełach, jakich Bóg dokonał w historii Izraela, a zwłaszcza o wyzwoleniu z Egiptu:

Ponieważ we wszystkie noce spożywalimy potrawy kwaszone i niekwaszone, tej nocy zaś wszystko jest niekwaszone. Ponieważ we wszystkie noce spożywalimy pozostałe warzywa, tej nocy zaś gorzkie zioła. Ponieważ we wszystkie noce spożywalimy mięso pieczone, smażone i gotowane, tej nocy zaś wszystko jest tylko pieczone. Ponieważ we wszystkie noce maczamy jeden raz, tej nocy zaś dwa razy²⁵.

Hagada była lekcją streszczającą całą historię zbawienia. Ojciec rodziny kończył opowieść wezwaniem: „Zaśpiewajmy przed Bogiem: alleluja!”. Teraz następował śpiew *Hallelu* (Psalmów 113–118 sławiących wyzwolenie z Egiptu i triumf wyzwolonych), biorącego swoją nazwę od aklamacji liturgicznej: „Alleluja!” (hebr. *Hallelujah* od *Hallelu Jah*) – „Wysławiajcie Pana!”, która występuje na początku lub w zakończeniu Psalmów od 111 do 117. *Hallel* był pieśnią sławiącą wielkie interwencje Boga w historii Narodu Wybranego.

Po zakończeniu recytacji lub śpiewu pierwszej części *Hallelu* ojciec rodziny odmawiał błogosławieństwo drugiego kielicha i wypijał jego zawartość. W tym momencie rozpoczynało się właściwe spożywanie uczty paschalnej. Każdy z uczestników obmywał ręce. Przewodniczący brał w swoje dłonie prażony chleb, na który nakładał gorzkie zioła oraz maczał w *charošet*. Po odmówieniu błogosławieństwa w milczeniu unosił chleb, łamał po kawałku i podawał. Dopiero teraz spożywano mięso upieczonego baranka paschalnego²⁶.

Gdy uczta zmierzała ku końcowi, nalewano wino zmieszane z wodą do trzeciego kielicha, zwanego „kielichem błogosławieństwa”. Przewodniczący uczty, trzymając w dłoni uniesiony kielich, wzywał zebranych do modlitwy²⁷ przypominającej nasz chrześcijański dialog przed prefacją:

Przewodniczący: „Dzięki składajmy Panu, Bogu naszemu!”

Wszyscy: „Niech będzie błogosławione imię Pańskie, teraz i na wieki!”

Przewodniczący: „Błogosławić będziemy Tego, który obdarował nas swoimi dobrami!”

Wszyscy: „Z Jego to dobroci wszyscy żyjemy!”

Następnie odmawiał błogosławieństwo *birkat ha mazon*²⁸, które wyrażało dziękczynienie Bogu²⁹:

²⁵ *Miszna...*, dz.cyt., 123.

²⁶ Por. W.J. Pałęcki, dz.cyt., 79.

²⁷ Por. B. Mokrzycki, *Droga wtajemniczenia chrześcijańskiego*, Warszawa 1983, 389.

²⁸ *Birkat ha mazon* – błogosławieństwo, które odmawia się zawsze po zjedzeniu odpowiedniej ilości chleba, zawiera w sobie cztery błogosławieństwa: „1. Błogosławieństwo na pożywienie, które ułożył Mojżesz, gdy zesłała manna z nieba; 2. Błogosławieństwo Ziemi, które ułożył Jozue, gdy Żydzi weszli do Ziemi Jisraela; 3. Błogosławieństwo Jerozolimy, które ułożyli królowie Dawid i Salomon w czasie zdobycia Jerozolimy i zbudowania *Beit Hamikdasz* [...]; 4. Błogosławieństwo *Hawot wehametiw*, które ustanowili mędrcy z Jawne w czasach mesznaickich, gdy pozwolono na pochowanie pomordowanych w Betar”, *Błogosławieństwa i krótkie modlitwy*, red. J. Borowiec Kraków 2007, 66.

²⁹ Za czasów Jezusa odmawiano dwie modlitwy dziękczynne, lecz po zburzeniu świątyni ich liczba wzrosła do czterech, por. R. Bartnicki, art.cyt., 6.

– za spożyty posiłek (*birkat ha-zan*):

Błogosławiony jesteś Ty Haszem, nasz Bóg, Król świata, który karmi cały świat z dobrocią, życzliwością, łaskawością i miłosierdziem. On daje pożywienie wszelkim istotom, bo Jego dobroć jest na wieki. I [dzięki] Jego wielkiej dobroci nigdy nam nie brakowało, i oby nie zabrakło, żywienia – na wieki przez wzgląd na Imię Jego wielkie. Bo On jest Bogiem, który karmi i utrzymuje wszystko i wyświadcza dobro wszystkim, i przygotowuje pożywienie dla wszystkich swoich stworzeń. Błogosławiony jesteś Ty, Boże, który karmisz wszystko³⁰;

– za ojczyznę, Przymierze i Torę (*birkat ha-aretz*):

Dziękujemy Ci Haszem, nasz Boże, że dałeś naszym ojcom odziedziczyć ziemię upragnioną, dobrą i rozległą. I za to, że wyprowadziłeś nas – Haszem, nasz Boże, z Egiptu i wykupiłeś nas z domu niewoli. I za Twoje przymierze, które przypieczętowałeś na naszym ciele, i za Twoją Torę, której nas nauczyłeś, i za Twoje prawa, które dałeś nam poznać, i za życie, łaskawość i dobroć, których nam udzieliłeś. I za pożywienie pokarmu, którym Ty żywisz i utrzymujesz nas nieustannie każdego dnia, i w każdym czasie, i w każdej godzinie³¹;

– za Jerozolimę (*birkat Ieruśalayim*):

Zmiłuj się! Haszem, nasz Boże, nad Jisraelem, Twoim ludem i nad Jerozolimą – Twoim miastem i nad Syjonem, siedzibą Twojej chwały, i nad królestwem domu Dawida, Twojego Pomazańca, i nad Domem wielkim i świętym, w którym wzywa się Twojego Imienia. Boże Nasz, Ojczy nasz – paś nas, żyw nas, utrzymuj nas i podtrzymuj nas i daj nam ukojenie. I obdarz nas uwolnieniem, Haszem, nasz Boże, prędko, od wszystkich naszych utrapień. I pozwól, abyśmy nie potrzebowali, Haszem, nasz Boże, ani darów od ludzi, ani pożyczki od nich, ale jedynie z Twojej ręki – przepelnionej, otwartej, świętej i hojnej, byśmy nie zaznali zawstydzenia ani poniżenia – na wieki³².

W Święto *Pesach* dodawano modlitwę:

Boże nasz i Boże naszych ojców, niech się wzniesie i niech przybędzie, niech dojdzie i zjawi się, i niech zostaną przyjęte, wysłuchane, rozważone i zachowane w pamięci: wspomnienie o nas i wzgląd na nas, wspomnienie o naszych ojcach i wspomnienie o Masziachu, potomku Dawida, Twoim słudze, i wspomnienie o Jerozolimie – mieście Twojej świętości, i wspomnienie o całym Twoim ludzie – Domu Jizraela – przed Tobą. Ku ocaleniu, ku dobru, ku życzliwości, ku łaskawości, ku miłosierdziu, ku życiu i ku pokojowi w tym dniu: Święta *Pesach*³³.

Gdy błogosławieństwo *birkat ha mazon* zostało odmówione, pito z jednego kielicha i na znak jedności przekazywano kielich współbiesiadnikom. Uczta paschalna kończyła się wypiciem czwartego kielicha³⁴ i odśpiewaniem drugiej części *Hallelu*. Niektórzy rabini stawiają hipotezę określającą, że *seder* kończył się Psalmem 136, tzw. Wielkim *Hallelem*. Litanijska budowa tego Psalmu sugeruje, że fraza „bo Jego łaska na wieki” była refrenem powtarzanym przez zgromadzonych³⁵.

³⁰ *Błogosławieństwa i krótkie...*, dz.cyt., 75.

³¹ Tamże, 76.

³² Tamże, 80.

³³ *Błogosławieństwa i krótkie...*, dz.cyt., 81–82.

³⁴ „W czasach późniejszych, tj. współczesnych spisaniu Miszny, przygotowywano jeszcze czwarty kielich, ale nie jest pewne, czy uwzględniano go przy uczcie paschalnej już w epoce Jezusa”. (R. Bartnicki, dz.cyt., 7).

³⁵ Por. J. Kudasiwicz, *Pascha w Nowym Testamencie*, w: *Święte Triduum Paschalne. Komentarze biblijno-liturgiczne i medytacje*, red. J. Nowak, Kielce 2001, 53.

Uczętę należało spożywać w pośpiechu, tak aby zakończyła się przed północą i nie skalala rąk (Kpł 12, 10; 7, 18; 7, 15)³⁶.

Siedem dni następujące po nocy Paschalnej uważano za jedną wielką uroczystość. Każdego dnia spożywano niekwaszone chleby (*massot*). Siódmego dnia upamiętniany był cud rozdzielenia się wód Morza Czerwonego, po którego dnie przeszli Izraelici, ratując się przed wojskami faraona (por. Wj 14, 21–30). Tego dnia obchodzono Święto Przaśników, którego celebrowanie nawiązywała do dojrzewającego zboża. Wtedy – w „miesiącu kłosów” (Abib) rozpoczynano żąć jęczmień (por. Pwt 16, 9). Z czasem, po wejściu Izraelitów do Ziemi Obiecanej, święta Paschy i Przaśników zostały połączone: „To połączenie obu świąt nastąpiło prawdopodobnie w wyniku reformy religijnej, przeprowadzonej za rządów judzkiego króla Jozjasza (641–609), który skupił cały kult wokół jednego ośrodka, jakim stała się świątynia jerozolimska”³⁷. Ścisła łączność tych świąt wyrażała się w zamiennym wyrażaniu nazwy tego dnia zarówno w Starym Testamencie (por. 2 Krn 30, 1. 2. 5. 13. 21) jak i w Nowym Testamencie (por. Mk 14, 12; Łk 22, 1).

Poniższy schemat w uproszczeniu ukazuje przebieg wieczerzy paschalnej.

Przebieg wieczerzy paschalnej
Rytualne obmycie rąk
Błogosławieństwo tego dnia i wina
Wypicie pierwszego kielicha
Spożycie macy z gorzkimi ziołami
Nalanie wina z wodą do drugiego kielicha
Opowieść <i>hagady</i> paschalnej
Śpiew <i>Hallelu</i>
Modlitwa i wypicie drugiego kielicha
Obmycie rąk
Modlitwa, łamanie i spożywanie chleba oraz baranka
Odmówienie <i>birkat ha mazon</i> przy trzecim kielichu
Wspólne picie trzeciego kielicha przez uczestników uczyty
Wypicie czwartego kielicha
Śpiew drugiej części <i>Hallelu</i>

Ta pierwsza część niniejszego opracowania zatytułowana *Seder Pesach* będzie tłem naszych badań, a zarazem formą porównawczą tego, co Jezus dokonał w ostatni wieczór przed swoją śmiercią. Znajomość przebiegu Paschy żydowskiej pozwoli dostrzec elementy, które Jezus przejął i kultywował oraz te, które zastąpił.

³⁶ Por. *Miszna...*, dz.cyt., 125.

³⁷ S. Czerwik, *Co to jest Pascha i Misterium Paschalne?*, w: *Święte Triduum...*, dz.cyt., 14.

3. PRZEBIEG OSTATNIEJ WIECZERZY

To, co uczynił Jezus podczas Ostatniej Wieczerzy, stało się wydarzeniem nowym, a zarazem zostało wplecione w starszy kontekst rytualnej uczyty żydowskiej³⁸. Owe *novum* Jezusa, tak długo oczekiwane i zapowiadane, znajduje się wewnątrz liturgii żydowskiej: „Ostatnia Wieczerza Jezusa jest wprawdzie podstawą wszelkiej chrześcijańskiej liturgii, lecz nie jest jeszcze żadną chrześcijańską liturgią. Wewnątrz tego, co żydowskie, dokonuje się akt ustanowienia tego, co chrześcijańskie, lecz co jeszcze nie znalazło własnej formy jako liturgia chrześcijańska”³⁹.

Przekazy wspominające Ostatnią Wieczerzę, zawarte w Ewangeliach św. Marka (Mk 14, 22–24) i św. Mateusza (Mt 26, 26–28), a także św. Łukasza (Łk 22, 19–20) oraz w Pierwszym Liście św. Pawła do Koryntian (1 Kor 11, 23–25), pozwalają na scharakteryzowanie pewnej korelacji elementów wieczerzy paschalnej z czynnościami Mistrza.

Jezus posłał dwóch uczniów, aby przygotowali Paschę i znaleźli odpowiednią salę w Jerozolimie (Mk 14, 12–16; Mt 26, 17–19; Łk 22, 7–13). Uczniowie przygotowali salę dużą, usłaną, w której: „na środku stał stół, przy którym zajął miejsce Jezus z Apostołami [...]. Wokół stołu powinny leżeć dywany, na których układano poduszki do podparcia lub niskie sofy, ponieważ wieczerzę spożywano w pozycji półleżącej”⁴⁰. Wieczorem przybył Jezus wraz z Dwunastoma i rozpoczęła się uczta (Mk 14, 17).

Uczestnicy zajęli swe miejsca i dokonano obmycia rąk. Jezus najprawdopodobniej wtedy odmówił modlitwę błogosławieństwa tego świątecznego dnia i wyjawiał swe pragnienie spożycia Paschy z uczniami, zanim będzie cierpiał (Łk 22, 15). Słowa o picciu „z owocu winnego krzewu” Nauczyciel wypowiedział, prawdopodobnie trzymając w prawej dłoni pierwszy kielich. Odmówił nad nim błogosławieństwo, a później wypił nieco wina oraz podał kielich swym uczniom, mówiąc: „Weźcie go i podzielcie między siebie; albowiem powiadam wam: odtąd nie będę już pił z owocu winnego krzewu, aż przyjdzie królestwo Boże” (Łk 22, 17–18). Choć nie wszystkie elementy są ujęte w opisach, „należy sądzić, że Jezus wziął następnie trochę gorzkich ziół, umoczył je w sosie *charoset*, odmówił nad nimi błogosławieństwo i spożył je. Podobnie czynili Apostołowie. Do tego przypuszczenia upoważnia podwójna wzmianka o jedzeniu (Mk 14, 18.22 = Mt 26, 21.26): pierwsza odnosi się do spożywania potrawy wstępnej, druga natomiast do właściwego posiłku”⁴¹. Zapewne wtedy, zgodnie z tradycją, jeden z Apostołów zadał pytanie o znaczenie uczyty, a Jezus jako „ojciec” zebranej rodziny Dwunastu opowiedział *hagadę*, objawiając sens Nowej Paschy. Następnie zgromadzeni odśpiewali pierwszą część *Hallelu* i wypili zawartość drugiego kielicha. W tym miejscu *seder* przewidywał umycie rąk, lecz Jezus prawdopodobnie dokonał obmycia nóg Apostołom (J 13, 2–11),

³⁸ Por. J. Ratzinger, *Ostatnia Wieczerza a Eucharystia Kościoła*, w: *Eucharystia. Kolekcja Communio*, red. S. Stancel, tłum. z niem. J. Świerkosz, t.1, Poznań–Warszawa 1986, 167.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ R. Bartnicki, art.cyt., 7.

⁴¹ Tamże, 9.

co było zupełną nowością. Można sądzić, że po tej lekcji miłości, Jezus podniósł do góry kawałek prażanego chleba, zamoczonego w gorzkich ziołach i w *charosecie*, i odmówił nad nim błogosławieństwo. Każdemu z uczniów podawał ułamany kawałek⁴². Poszukując momentu konsekracji chleba, wielu egzegetów wskazuje właśnie ten ważny moment uczty. Ze względu na konieczność obecności tego elementu i traktowanie go jako źródła błogosławieństwa, w którym mieli udział wszyscy współbiesiadnicy, możliwe jest wykorzystanie przez Jezusa tego rytu. Jedynie w tym momencie następowało łamanie chleba. Przyjmując taką wersję, konsekracja chleba byłaby oddzielona od konsekracji wina główną ucztą, w czasie której spożywano baranka. Zwolennicy tego stanowiska uważają, że to Kościół apostołski dopiero połączył ze sobą te dwa rytę, pierwotnie oddzielone od siebie⁴³. Jednakże przeciwnicy tejże hipotezy, powołują się na argumenty mówiące, iż: „spożywanie było połączone ze spożywaniem gorzkich ziół i sosu *charoset*, ponadto konsekracja chleba i wina – zapowiedź śmierci Pana – byłaby rozdzielona radosnym i swobodnym ucztowaniem. Ci sami bibliści uważają więc, że Jezus zmienił obrzęd Paschy i zakonsekrował chleb i wino po wieczerzy (zob. „Tak samo i kielich [wziął] po wieczerzy, mówiąc” – Łk 22, 20). Argumenty te jednak nie przekonują większości egzegetów”⁴⁴. W takim przypadku chleb byłby konsekrowany wraz z winem po właściwej uczcie.

Po spożyciu potraw nastąpiło błogosławieństwo trzeciego kielicha. Ustanowienie Eucharystii nie odbyło się ani przy pierwszym, ani przy drugim kielichu, gdyż dokonał tego Jezus: „skończywszy wieczerzę” (1 Kor 11, 25). Ten kielich, zwany „kielichem błogosławieństwa”, był najważniejszy w całej uczcie. Po modlitwie był on podawany wszystkim uczestnikom. W tym momencie Jezus, odchodząc od przebiegu porządku spożywania uczty, wypowiada inne słowa nad trzecim kielichem. Istnieją także przypuszczenia, że tuż przed tą czynnością „zakonsekrował” chleb.

Odtwarzając wydarzenie Ostatniej Wieczerzy należałoby tekst mowy pożegnalnej (J 13, 31–17, 26) umiejscowić po ustanowieniu Eucharystii. Na koniec odśpiewano drugą część *Hallelu* (Mk 14, 26; Mt 26, 30). Po odśpiewaniu hymnu Jezus wraz z uczniami wyszedł z wieczernika i udał się w stronę Góry Oliwnej⁴⁵. Z dużym prawdopodobieństwem taki mógł być przebieg ostatniego posiłku, który spożył Jezus wraz ze swymi uczniami.

⁴² Por. tamże, 9–10.

⁴³ Por. R. Bartnicki, art.cyt., 10.

⁴⁴ R. Pietkiewicz, *Biblijne przekazy o ustanowieniu Eucharystii. Studium egzegetyczno-teologiczne*, Wrocławski Przegląd Teologiczny 17 (2009), Wrocław 2009, 83–84.

⁴⁵ Por. R. Bartnicki, dz.cyt., 10–12.

4. ELEMENTY PASCHALNE W OSTATNIEJ WIECZERZY

Porównując Ostatnią Wieczerzę z Paschą żydowską, można zauważyć następującą korelację⁴⁶:

WIECZERZA PASCHALNA

OSTATNIA WIECZERZA

I. Część wstępna

Obmycie rąk
Błogosławieństwo święta Paschy i wina
Pierwszy Kielich
Spożycie macy z gorzkimi ziołami
<i>Hagada paschalna</i>
Mały <i>Hallel</i> cz. I (Ps 113–114)
Drugi Kielich

„A gdy nadeszła pora, zajął miejsce u stołu i Apostołowie z Nim. Wtedy rzekł do nich: «Gorąco pragnąłem spożyć Paschę z wami, zanim będę cierpiał. Albowiem powiadam wam: Już jej spożywać nie będę, aż się spełni w królestwie Bożym». Potem wziął kielich i odmówiwszy dziękczynienie rzekł: «Weźcie go i podzielcie między siebie; albowiem powiadam wam: odtąd nie będę już pił z owocu winnego krzewu, aż przyjdzie królestwo Boże»”
Łk 22, 14–18

II. Właściwa uczta

Obmycie rąk
Błogosławieństwo, łamanie i spożywanie chleba
Spożywanie baranka paschalnego

Konsekracja chleba

III. Po wieczerzy

Trzeci Kielich – tzw. „kielich błogosławieństwa”
Mały <i>Hallel</i> cz. II (Ps 115–118)
Czwarty Kielich
Wielki <i>Hallel</i> (Ps 136)

Konsekracja wina

„Po odśpiewaniu hymnu wyszli ku Górze Oliwnej” Mt 26, 30.

⁴⁶ Schemat opracowany na podstawie artykułu R. Pietkiewicz, art.cyt., 84–85.

W wielu punktach przebieg Ostatniej Wieczerzy był zbieżny z porządkiem, jaki przewidywały religijne przepisy prawne Żydów. Zauważalne są reminiscencje żydowskich *beracha*⁴⁷, używanych przy posiłku: „zachowane przez św. Łukasza słowa zapowiadające to wszystko, co nastąpi po Ostatniej Wieczerzy, wiążą się z *beracha*, która stanowiła przygotowanie do pierwszego kielicha. Słowa dotyczące Ciała Chrystusa wiążą się ze wstępną *beracha* odmawianą przy łamaniu chleba. Słowa o Krwi nowego przymierza kojarzą się z drugą i trzecią *beracha* końcową. Wreszcie słowa o «pamiętce» zakładają to wszystko, o czym mówiły świąteczne dodatki także do trzeciej *beracha*”⁴⁸. W taki sposób, słowa i czyny Chrystusa doskonale wpisują się w obrzędy żydowskie i z nich się wywodzą. Jednakże Jezus wprowadza do swej pożegnalnej wieczerzy również nowe elementy nieznanne tradycji żydowskiej, takie jak wyłączenie kobiet z udziału w uczcie, wyjaśnienie znaczenia chleba i wina w trakcie posiłku, czy też picie wina przez wszystkich uczestników z jednego kielicha⁴⁹. Brak pewnych elementów tworzących ucztę paschalną w opisie Ewangelistów i św. Pawła może wynikać z zamysłu autorów, którzy nie przekazywali szczegółowego sprawozdania z tamtej nocy, lecz uwiecznili jedynie to, co zwróciło ich uwagę, ponieważ odbiegało od tradycyjnych obrzędów⁵⁰.

Rdzeniem, z którego wywodzi się Eucharystia, jest Ostatnia Wieczerza, opisana przez synoptyków oraz św. Pawła w Pierwszym Liście do Koryntian. Różnice występujące w tych przekazach spowodowane są oddziaływaniem tradycji liturgicznej, z jaką święci Autorzy się spotkali (środowisko palestyńskie lub antiocheńskie). Natomiast w zasadniczych elementach są ze sobą zbieżne, co pozwala na rekonstrukcje wydarzeń z Wieczernika. Gesty i słowa Jezusa ściśle nawiązują do starotestamentalnej tradycji świętowania Paschy, jednocześnie ją przeobrażając: „Jezus nie tylko obchodził żydowską Paschę, ale także umyślnie ją zmienił, ustanawiając w ten sposób nową Paschę. Jako mężczyzna pochodzący z narodu żydowskiego wielokrotnie przedtem celebrował Paschę i bardzo dobrze wiedział, co robi, zmieniając ją tym razem. Pokazał, że nie jest to zwykła Pascha, ale Pascha Mesjasza”⁵¹. Owa nowość, jaką Jezus Chrystus wprowadził, uzasadnia twierdzenie o ustanowieniu Nowego Przymierza, o Passze samego Jezusa⁵².

⁴⁷ *Berakah*, *Beracha* lub *Beraka* (l. poj. *Berachot*, *Berakoth*, *Berakot* lub *Berachoth*): 1) pierwszy traktat porządku *Zeraim*, będącego częścią *Miszny*; 2) błogosławieństwa żydowskie, por. <https://www.britannica.com/topic/berakah>, (dostęp: 6.12.2020).

⁴⁸ L. Bouyer, *Eucharystia. Teologia i duchowość modlitwy eucharystycznej*, tłum. z fr. L. Rutowska, Lublin 2015, 101.

⁴⁹ Por. H. Seweryniak, *Świadectwo i sens*, Płock 2003, 310.

⁵⁰ Por. R. Bartnicki, art.cyt., 9–10.

⁵¹ B. Pitre, dz.cyt., 88.

⁵² Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994, pp. 1334, 1340.

5. ZAKOŃCZENIE

Powyższy artykuł ukazuje, jak bardzo wydarzenia z Wieczernika znajdują sobie właściwe *Sitz im Leben* w kontekście liturgicznych obrzędów judaizmu. Podsumowując kwestie Ostatniej Wieczery, zasadne jest twierdzenie, iż Jezus „celebrował i zarazem nie celebrował” Paschy. Zaistniałe różnice między opisami poszczególnych Ewangelistów nie pozwalają na dokładną rekonstrukcję Wydarzeń Paschalnych. Cztery nowotestamentalne przekazy ustanowienia Eucharystii nie są relacjami kronikarskimi, lecz odzwierciedleniem praktyk liturgicznych istniejących w danej wspólnocie chrześcijańskiej przed spisaniem Ewangelii. Wieczera Jezusa z uczniami zawierała w sobie elementy Paschy, lecz nie była w pełni zgodna z przepisami judaizmu. Okoliczności towarzyszące opisom Ostatniej Wieczery umacniają jej paschalny charakter: spożywanie w Jerozolimie; uczta odbyła się wieczorem, a nie popołudniu; leżąca postawa ciała; łamanie chleba następowało po pierwszym daniu, a nie na początku wieczerzy (Mt 26, 21–25; Mk 14, 18–21); na zakończenie odśpiewano *Hallel* (Mt 26, 30; Mk 14, 26)⁵³. To pozwala stwierdzić, iż między Ostatnią Wieczszą a żydowskimi ucztami, zwłaszcza Wieczszą Paschalną, istnieje ścisła korelacja. Pascha Jezusa została wpisana w Paschę żydowską, a jednocześnie Jezus wprowadza pewne *novum*, ustanawiając Nowe Przymierze we Krwi swojej (por. Łk 22, 20; 1 Kor 11, 25).

BIBLIOGRAFIA

- Bartnicki R., *Eucharystia w Bożym planie zbawienia*, Ruch Biblijny i Liturgiczny 1 (1997).
Błogosławieństwa i krótkie modlitwy, red. J. Borowiec, Kraków 2007.
- Bouyer L., *Eucharystia. Teologia i duchowość modlitwy eucharystycznej*, tłum. z j. fr. L. Rutowska, Lublin 2015.
- Czerwik S., *Co to jest Pascha i Misterium Paschalne?*, w: *Święte Triduum Paschalne. Komentarze biblijno-liturgiczne i medytacje*, red. J. Nowak, Kielce 2001, 9–20.
- de Vries Mzn. S.P., *Obrzędy i symbole Żydów*, tłum. z niderl. A. Borowski, Kraków 1999.
- Encyklopedia katolicka*, red. S. Wielgus, t. 7, 12 i 15, Lublin 2011.
- Greenwald Z., *Bramy Halachy. Religijne prawo żydowskie*, Kraków 2005.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.
- Kudasiewicz J., *Pascha w Nowym Testamencie*, w: *Święte Triduum Paschalne. Komentarze biblijno-liturgiczne i medytacje*, red. J. Nowak, Kielce 2001, 51–63.
- „Pesachim”, w: *Miszna: Mooed (Święto)*, pod red. nauk. R. Marcinkowskiego, Warszawa 2014.
- Mokrzycki B., *Droga wtajemniczenia chrześcijańskiego*, Warszawa 1983.
- Nadolski B., *Leksykon liturgii*, Poznań 2006.
- Nadolski B., *Liturgika. Liturgia i czas*, t. 2, Poznań 2013.
- Pałęcki W.J., *Pytanie o liturgię*, Lublin 2015.
- Pietkiewicz R., *Biblijne przekazy o ustanowieniu Eucharystii. Studium egzegetyczno-teologiczne*, Wrocławski Przegląd Teologiczny, 17 (2009), Wrocław 2009, 77–91.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, wyd. 5, Poznań 2000.
- Pitre B., *Jezus i żydowskie korzenie Eucharystii*, tłum. z ang. M. Sobolewska, Kraków 2018.

⁵³ Por. J. Kudasiewicz, dz.cyt., 54.

- Ratzinger J., *Ostatnia Wieczerza a Eucharystia Kościoła*, w: *Eucharystia. Kolekcja Communio*, red. S. Stancel, tłum. z j. niem. J. Świerkosz, t.1, Poznań–Warszawa 1986, 162–174.
- Religia. Encyklopedia PWN*, red. T. Gadacz, B. Milerski, t. 7, Warszawa 2003.
- Seweryniak H., *Świadectwo i sens*, Płock 2003.
- Wielka encyklopedia PWN*, t. 4, Warszawa 2001.

Źródła internetowe

- <http://www.jhi.pl/psj/chamec> (dostęp: 6.12.2020)
- http://www.jhi.pl/psj/Imiona_Boga (dostęp: 6.12.2020)
- <http://www.jhi.pl/psj/seder> (dostęp: 6.12.2020)

THE LAST SUPPER VS. THE PASSOVER SEDER

Summary

Passover is the first and most important Jewish feast. That celebration was governed by many customs and orders contained in the Mishna – an essential part of the Talmud. The course of the paschal supper (*sefer pesach*) was also clearly established, identifying and explaining each element of the common celebration of the Exodus. Just before his death, Jesus, along with his disciples, wanted to eat the Last Supper, which was rooted in the rites of Judaism. Taking into account the correlation between the Last Supper and the Paschal Supper, two concepts can be identified – the first, represented by Louise Bouyer, assumes that Jesus did not associate the institution of the Eucharist with rites specific only to the Passover feast. This “incomplete” dependence on the Passover allowed Christ’s disciples to reinterpret these rites in a Christian way. Joachim Jeremias takes a slightly different position, proposing the hypothesis about the institution of the Eucharist in the “atmosphere” of Passover. According to the passages from the New Testament Jesus made many references to the course of the Passover feast, such as eating in Jerusalem, starting after sunset, breaking bread after the first course, and singing Hallel at the end of the feast. However, it also introduces many new themes that allow us to conclude that the Last Supper was something that stood out from the rules of Judaism – it was the Passover of Jesus.

Key words: The Last Supper, Passover, Judaism, Passover Seder, Eucharist, Anaphora, Mishna

Nota o Autorze

Książd **Tomasz SZUREK** – prezbiter archidiecezji łódzkiej, mgr teologii, autor pracy magisterskiej *Od starotestamentalnych błogosławieństw do pierwotnej formy modlitwy eucharystycznej – liturgiczna analiza kształtowania się treści i struktury wczesnochrześcijańskiej anafory* napisanej pod kierunkiem ks. dr. Karola Litawy.

Kontakt e-mail: t.szurek@wp.pl